

Богословската терминология в Йоан-Екзарховия превод на „Богословието“ – особености на превода

Татяна Илиева (София)

В статията разглеждат се различни приеми в преводa на Йоанна Екзарха „Богословия“, а именно пословен превод и превод с нарушаване на количественото съотношение между текстовете. След анализа на отделни видове количествени диспропорции между преводния и преведения текст, реализирани при пословен превод, внимание се обръща и на качествена характеристика на текста. Приводят се примери, свързани с отношението на тождество между преводима и преведена единица. Обсъжда се също въпросът за смислов превод. Проведеният анализ подготвя извод за високо качество на превода.

The article analyses the various techniques in Ioan Exarch's translation of *Theology* – word-for-word translation and translation with quantitative imbalance of the texts. The various quantitative disproportions are analysed in the word-for-word translation and attention is also devoted to matters of quality. Examples of equivalence are adduced (cases of borrowing, calquing and semantic transposition with or without over/under-differentiation) and of the various transformations (concretization, generalization, metaphORIZATION, mentalization, onomastical transformation). Sense-oriented translation is also discussed. The high quality of Ioan Exarch's work is pointed out.

Ключови думи: средновековни български преводи, богословска терминология, Йоан Екзарх, *Небеса*

Поради значимостта на Йоан Екзарх за развитието на българската преводна литература от периода X–XI в. неговата преводаческа теория и практика са били обект на изследване от страна на мнозина учени-палеослависти. Още А. В. Горски и К. И. Невоструев пишат за Богословието¹: „Перевод ... вообще хорош, ясен и свободен. Не многие места переведены неточно или неправильно. Всего

¹ Под това наименование е известен в науката Йоан-Екзарховият превод на „De fide orthodoxa“ от Йоан Дамаскин.

труднее для переводчика было выбрать правильные выражения для философских терминов“. Оценката на В. Вондрак също е положителна, макар и твърде обща (Вондрак 1896). През 1903 г. А. Лескин подлага на остра критика превода на Богословието. Той сравнява гръцкия и старобългарския текст и посочва няколко типа грешки. Според него Йоан Екзарх не знаел значението на най-обикновени гръцки думи, често е превеждал буквално, много от гръцките сложни имена е пресъздал механично, без да се съобразява с това дали новоизкованата дума ще бъде разбираема за старобългарския читател, на някои места е конструирал погрешно сложните изречения. Най-сериозният упрек на Лескин е, че при превода на терминологичната лексика Йоан Екзарх си е позволил недопустимо разнообразие, докато у Йоан Дамаскин всяко богословско или философско понятие е означено винаги с един и същ термин. Макар и да признава трудностите, с които се е сблъскал преславският книжовник при първия си превод, Лескин набляга най-вече на недостатъците в преводаческата му работа. В наши дни негативната оценка на австрийския изследовател за преводаческите качества на Йоан Екзарх до голяма степен е превъзможната. Много учени търсят обяснение на посочените от него слабости, като заедно с това изтъкват успехите на старобългарския автор в преводаческата му дейност. Понякога обаче изразените становища не съвпадат напълно, тъй като преводаческите принципи на Йоан Екзарх се разглеждат от различна гледна точка.

В настоящата статия ще се опитам, опирайки се на резултатите от предшестващите публикации върху преводаческата техника на Богословието (нататък за краткост ЙоЕБ), да разширя с мои наблюдения фактологията по проблема и да направя някои свои допълнения, които смятам за съществени.

В работата си използвам критическото издание на паметника, изготвено от Л. Садник (Садник 1967–1983). На анализ подлагам само лексиката със специално терминологично значение, тъй като тя е най-показателна за нивото на книжовния език през съответния период.

Изследвайки преводаческата техника на Кирил и Методий върху материал от най-старите евангелски текстове, Е. М. Верешчагин установява, че *основните принципи на превод* в тях са *пословният, поморфемният и смисловият* (Верешчагин 1971). *Пословният превод*, при който основна транслационна единица е лексемата², според изследователя се използва в сферата на съвпадение между славянската и гръцката цивилизации, когато думите от двата езика означават общи културни понятия (Верешчагин 1971: 46). *Поморфемният превод* се прилага в случаите на несъвпадение на културите, когато гръцката дума назовава понятие, което липсва в славянската цивилизация. За този преводачески принцип основна транслационна единица е морфемата. Установяват се регламентирани морфологични съответствия, при които гръцки афикси и лексемни мор-

² В качеството си на основна транслационна единица при пословния превод думата се възприема като морфологично единство, което включва и лексеми с релационни съставки: падежно-предложни форми – μετ' εὐχαριστίας благодарителен, καταφατικῶς ω βοῶν; аналитични глаголни форми – ὁμοίω подобенъ быти; възвратни глаголни форми – προσκυνέω покланятн са, покланитн са; членувани форми – τὸ εἶναι бытиє, τὸ παρὰ φύσιν чръсєстєствєнє и форми с отрицание – οὐκ αἴτιος безвннєнъ, ἀγνώμων не знаєн.

фемии се предават посредством точно определени словообразователни елементи в старобългарския. Същият предполага прозрачна морфологична структура на превежданите и превеждащите единици. Относно принципа на *смисловия превод* Е. Верещчагин установява, че ключовите и зависимите думи в словосъчетанията се превеждат различно: влиянието на изходния текст е решаващо при превода на ключовите думи, а зависимите думи се превеждат по общи семи само в областта на несъвпадение на културите. При съвпадение между християнската и славянската култура зависимите думи се превеждат по принципа на допълнителността на славянските съчетания на езиковите единици (Верещчагин 1971: 72 и сл.).

До аналогично заключение стига Е. Ханзак относно преводаческия стил на Йоан Екзарх (Ханзак 1979: 121–171). Той го определя като „конгломерат от най-различни преводачески принципи“:

– *смислов превод* – превод, отговарящ на смисъла на думата в изречението (у Е. Верещчагин отговаря на третия вид);

– *буквален превод* – етимологически вярно предаване на думата, като се излиза от основното ѝ значение (в класификацията на Е. Верещчагин това е поморфемният превод);

– *превод с пренос на значение* (пословният принцип в подялбата на Е. Верещчагин)³.

Въз основа на направеното наблюдение Е. Ханзак изказва мнение, че в преводаческия си стил Йоан Екзарх следва Йероним, чийто латински превод на Библията, известен под името *Вулгата*, е образец и канон за западния свят през цялото Средновековие. Но при положение, че за Кирило-Методиевите преводи също е характерна употребата и на трите преводачески похвата, смятам това твърдение за пресилено. Все пак по-естествено е да се предположи, че модел за подражание на старобългарския писател са били по-скоро Солунските братя, отколкото Йероним. Мисля, че тук става дума по-скоро за типологично сходство между преводи, принадлежащи към една и съща епоха (Средновековието) и към един и същ вид литература (богословската), а не за пряко и непосредствено влияние. Ако трябва непременно да се търси връзка между блаж. Йероним и Йоан Екзарх, то тя според мене е индиректна – именно чрез посредството на Кирило-Методиевите преводи.

Принципът на пословен превод в ЙоЕБ се отнася само до количественото съотношение между текстовете. Той не означава предаване на една гръцка дума с точно определена старобългарска, т. е. с лексикално регламентирано съответствие. Случаите, в които на съответната дума от подложката във всички нейни словоупотреби отговаря една и само една езикова единица в текста на превода и

³ По същество диференциацията на видовете превод у двамата учени е аналогична. Смятам обаче, че терминологичното противопоставяне на 'пословен' с 'поморфемен' и 'смислов' у Е. Верещчагин не е логически издържано, тъй като 'пословен' е диференциален признак на превода по количествен показател и се противопоставя въщност на превода с нарушаване на пословния принцип, т. е. на количествените параметри на подложката, докато 'поморфемен' и 'смислов', са диференциални признаци на превода по качествен показател и се противопоставят на превода чрез пренос на значение (семантична транспозиция). Сами по себе те могат да бъдат пословни преводи или такива с нарушаване на количествената симетрия между текстовете.

обратно (да ги наречем двупосочно-еднозначни съответствия) са относително малко⁴: беженство³ ἀγαμία, богородица¹¹ Θεοτόκος, божнѣ⁴ θεόω, братъ⁸ ἀδελφός, вода⁸⁹ ὕδωρ, земя⁸⁹ γῆ, кръстнѣ²⁹ βαπτίζω, кръстъ¹⁸ σταυρός, надежда⁶ ἐλπίς, невѣднѣ¹⁹ ἀόρατος, нерождѣство⁷ ἀγεννησία, нѣжда²² ἀνάγκη, нѣждѣнѣ⁸ ἀναγκάσιος, огнѣ⁴² πῦρ, оставленнѣ¹¹ ἄφεις, подаѣнѣ⁷ μεταδίδωμι, помазѣнѣ⁹ χρίζω, порождѣннѣ³ ἀναγέννησις, промышлѣнѣ⁹ προνοέω, пророкѣ¹⁵ προφήτης, простѣ¹¹ ἀπλούς, свѣтъ⁶² φῶς, срѣдѣцѣ⁴ καρδία, спрѣотнѣнѣ¹⁰ ἐνάντιος, тврѣдѣ¹⁹ στερέωμα, тронѣ¹² Τριάς, оучѣннѣ¹⁰ μαθητής.

В качеството си на отделна терминологична единица при регламентирания превод думата се възприема като семантично единство, което включва и косвени падежни форми с относително значение. Ето защо за двупосочно-еднозначни съответствия следва да се смятат и случаи като:

сынѣ ¹²⁴ υἱός	υἱός сынѣ ¹²⁴
сынѣнѣ ⁶ τοῦ υἱοῦ <i>G sg</i>	τοῦ υἱοῦ <i>G sg</i> сынѣнѣ ⁶
бѣсѣ ¹⁵ δαίμων	δαίμων бѣсѣ ¹⁵
бѣсовѣскѣ ² τῶν δαιμόνων <i>G pl</i>	τῶν δαιμόνων <i>G pl</i> бѣсовѣскѣ ²

където съответстващите на гръцки *G* релативни прилагателни сынѣнѣ и бѣсовѣскѣ в старобългарски се явяват част от екстенционала на понятията 'син' и 'бѣс'.

Като двупосочно-еднозначни съответствия трябва да се броят и видови двойки, между членовете на които различието е граматическо, а не семантично: поновнѣ⁴ / понавѣнѣ² ἀνακαινίζω, распѣнѣ⁹ / распнѣнѣ¹ σταυρόω, съгрѣшѣнѣ⁹ / съгрѣшнѣ¹ ἁμαρτάνω.

От списъка се вижда, че в категорията на двупосочно-еднозначните съответствия преобладават преводни еквиваленти с относително висока фреквентност. Тук спадат предимно терминологизувани общоупотребими думи (братъ, вода, земя, огнѣ, свѣтъ, срѣдѣцѣ) и утвърдени богословски термини (богородица, кръстнѣ, кръстъ, пророкѣ, тронѣ).

В ЙоЕБ имат превес релациите между превеждани и превеждащи единици с асиметрична структура. Немалко са случаите, при които на една превеждаща единица от текста на превода във всички нейни словоупотреби отговаря една и само една лексикална единица в текста на подложката, докато въпросната превеждана единица в разните си словоупотреби съответства на повече думи от превода (еднопосочно-еднозначни съответствия)⁵. Например: бесловѣсьнѣ¹¹ ἄλογος: ἄλογος бесловѣсьнѣ¹¹, безмысльнѣ², безѣман¹; благѣ¹⁶ ἀγαθός: ἀγαθός благѣ¹⁶, благодѣтнѣ¹, благѣстнѣ¹, мнлосрѣдѣ¹; прѣподѣбнѣ⁶ ὅσιος: ὅσιος прѣподѣбнѣ⁶, свѣтъ¹; рѣн¹¹ παράδεισος: παράδεισος; рѣн¹¹, порѣда⁵; съпасеннѣ¹¹ σωτηρία:

⁴ Индексът в горния десен ъгъл, изписан с получер шрифт, означава честотата на употреба у ЙоЕБ.

⁵ Всеки пример включва две транслационни парадигми – старобългарско-гръцка и гръцко-старобългарска, отделени със символ ' : ', означаващ съставка. Отделните примери се обособяват с точка и запетая, а транслационните варианти във всеки един от тях – със запетая.

σωτηρία съпась⁸, съпасеннѣ¹¹; слово¹⁰⁷ λόγος : λόγος слово¹⁰⁷, оуѣеннѣ¹, мысль⁴, помыслъ²; оумъ²⁵ νοῦς : νοῦς ραζοумъ¹; оумъ²⁵.

Прави впечатление съществено разминаване в честотите на преводните съответствия срещу една гръцка дума. Обикновено определен славянски еквивалент доминира значително над останалите синоними в транслационната парадигма, които се срещат само спорадично като контекстуални преводачески решения. Случаите със средна или висока честота на употреба, при които е налице само едно изключение от регламентирания превод, са близки до категорията двупосочно-еднозначни съответствия.

Немалко са и примерите, при които на една превеждана единица от текста на подложката във всички нейни словоупотреби отговаря една и само една лексикална единица в текста на превода, докато въпросната превеждаща единица в разните си словоупотреби съответства на повече думи от подложката: ἅγιος⁹⁷ сватъ : сватъ ἅγιος⁹⁷, ὅσιος¹, θεηγόρος¹, θεοφόρος¹, πανάγιος², Κυρίου¹; γραφή⁴⁵ писаннѣ : писаннѣ γραφή⁴⁵, εὐαγγέλιον¹; μακάριος¹¹ блаженъ : блаженъ ἀγαθός¹, μακάριος¹¹; πιστεύω²³ вѣрѣвати : вѣрѣвати πιστεύω²³, γινώσκω¹.

И тук се наблюдава чувствителна разлика във фреквентността на гръцките думи, превеждани с една и съща славянска лексема. Най-често с определено преводно съответствие се предава предимно един гръцки термин, а останалите се превеждат с него рядко, т. е. то се явява за тях казационален преводен вариант.

Най-много в ЙоЕБ са случаите, при които на дадена дума от подложката в различните нейни словоупотреби отговарят множество лексикални единици в текста на превода, всяка от които на свой ред би могла да съответства на една или повече думи от подложката, например⁶:

αἴσθησις² ѡуѣество¹⁶, ѡуѣтнѣ³,
ѡуѣествнѣ², прнѣтнѣ¹

връдъ βλάβη², πάθος³
страсть πάθημα³, πάθος⁴

ἀποδεικτικόν прнѣтнѣ¹

прнѣтнѣ αἴσθησις¹, ἀποδεικτικόν¹
ἀπόλαυσις³, δεκτικόν¹, μετάληψις²,
μετασχεῖν¹, μέθεξις², μετοχή¹, μετουσία²,
πάθος³, παραδοχή², συγκατάθεσις², τὸ
σύλληψις³

ἀπόλαυσις прнѣтнѣ³

βλάβη връдъ²

δεκτικόν прнѣтнѣ¹

μέθεξις прнѣтнѣ²

μετάληψις прнѣтнѣ²

μετοχή прнѣтнѣ¹

μετουσία прнѣтнѣ²

ѡуѣествнѣ αἴσθησις², ἔφεσις¹

πάθημα страсть³

ѡуѣество αἴσθησις¹⁶, αἰσθητήριον²

πάθος връдъ⁴, прнѣтнѣ³, страсть⁴

ѡуѣтнѣ αἴσθησις³, τὸ αἰσθητόν¹

παραδοχή прнѣтнѣ²

σύλληψις прнѣтнѣ³

συγκατάθεσις прнѣтнѣ²

⁶ За прегледност отделните транслационни парадигми са дадени в две колони – отляво гръцко-старобългарските, а отдясно – старобългарско-гръцките.

По правило думите с пределно обща и индиферентна семантика предават максимален брой лексеми с по-конкретно и специализирано значение на принципа на семантичната неутрализация. В приведеня пример такава дума е *принятнѣ*. По пътя на семантичното транспониране тя придобива специфичните значения на редица гръцки богословски термини, развивайки по този начин понятийна и функционална полисемия.

След като разгледах различните видове количествени диспропорции между превеждан и превеждащ текст, реализиращи се при пословния превод, ще се спира на неговата качествена характеристика.

Между превежданите и превеждащите единици съществуват най-общо два вида семантични отношения – на *тъждество* и *нетъждество*, в зависимост от това дали се съхранява или променя информацията от текста на подложката в текста на превода.

Първото условие, за да има отношение на тъждество, е да бъдат спазени количествените параметри на подложката в текста на превода. Пословният превод по принцип осъществява това изискване. От вече казаното обаче става ясно, че в ЙоЕБ той се отнася само до количественото съотношение между текстовете, но не и до качествено. По-горе видяхме колко многобройни и характерни за превода са случаите на вариативност при предаването на някои гръцки думи на старобългарски и обратното⁷. Всички тези преводни синоними се намират в различно смислово отношение спрямо оригинала⁸. От тях пределна точност спрямо подложката реализират заемките⁹, морфосемантичните калки¹⁰ и смисловите транспозити¹¹, т. е. намиращите се в отношение на идентичност с превежданата единица старобългарски думи. Например:

⁷ Като анализира преводаческата техника на Йоан Екзарх, изхождайки от изложените в пролога към Богословието възгледи на писателя за „смилов, но не и ориентиран едновременно към равнището на израза превод“, К. Трост стига до извода, че тъкмо този подход създава възможност за разгъване на средствата на превеждащия език и на техните синонимични отношения (Трост 1973: 497–525). Д. Иванова-Мирчева пък вижда в разнообразието, което Йоан Екзарх допуска при превода на термините, особеност на формиращия се книжовен език, а не недостатък на преводача. Тя също подчертава, че, придържайки се към смисловия превод, българският книжовник търси съответствие на смисловия нюанс, а не точен лексикален еквивалент (Иванова-Мирчева 1977: 37–48). Това твърдение намира подкрепа и в изявената склонност на автора към синонимия, посочена от А. Леграйд по отношение на Шестоднева (Леграйд 1965). Д. Фрайданк обръща внимание върху тази особеност и в Словото за Възнесение (Фрайданк 1975: 382–390).

⁸ Изследвайки превода на Шестоднева, Е. Блахова диференцира два типа пословни преводни синоними в лексиката на Йоан Екзарх: думи от различни корени и думи от един корен с различни наставки. Изследователката отбелязва и още един тип преводна синонимия, при която обаче има нарушаване на пословния принцип – предаване на една гръцка дума с два синонима, като в повечето случаи едната от тях е неологизъм (Блахова 1959: 141–167).

⁹ Семантично тъждество се наблюдава при заимстване поради простия факт, че понятието се заема заедно с акустичния си образ (означаващото), например *нмѣрменн* = *εἰσαρμένη*.

¹⁰ Семантично тъждество е налице при поморфеман превод (морфосемантично калкиране, ск. Т. И.), например *не-внд-нмъ* = *ἄ-όρα-τος*, където се прави на практика снемане на оригинала върху рецептива, т. нар. факсимилан превод.

¹¹ Смилов транспозит възниква при еднозначно отъждествяване на гръцкия термин и най-близката му старобългарска дума. Такова се наблюдава при транспозицията като начин на терминологизиране. Типичен пример за такава транспозиция привежда Л. Садник в изследването си върху

χριστός христ(ос)ъ¹¹, хръстъ¹⁶, помазанникъ¹; ζῳδιον зодин³, животъ²; εὐαγγέλιον евангелие¹⁰, благовѣщеніе¹; ἐπιστολή епистола⁴, посъланиіе¹; διάβολος днаволъ⁶, клеветѣнникъ¹, съваднтель¹; ἀντίχριστος антхръстъ⁵, сѣпостатъ¹; καθολικός ка-фолнкъ¹, всѣауьскъ¹ (*първото преводно съответствие е заемка, а второто смислов транспозит*); σύμμορφος съобразьнъ¹, подобьнъ¹; προσωποποιεῖν лицетворитъ¹, прѳобразоватъ¹ (*първото преводно съответствие е морфосемантична калка, а второто смислов транспозит*).

Понякога срещу дадена превеждан а единица има повече от една калка или смислов транспозит, които се съотнасят помежду си като:

а) *морфологически дублети*: ἀχρόνως безъ лѣта⁴, безъ лѣтъ¹;

б) *граматически двойки* (най-често видови при глаголите) поради формалната недиференцираност на съответната граматическа семантика в езика на оригинала (граматическа асиметрия): ἀλλάττω нзмѣнитъ сѣ¹ / нзмѣнатъ сѣ³; καθάίρω оунститъ⁵ / оунцатъ⁵;

в) *словообразователни дублети*:

– префиксални: ἀπερίγραπτος неопнсанъ⁵, ненспнсанъ¹; καταλαμβάνω постнгнжт¹², достнгнжт¹; λογισμός мыслъ⁴, помыслъ¹; σαρκόω възплътитъ⁷, оплътитъ¹; σάρκωσις възплъщеніе³, вплъщеніе¹; σοφία прѣмѣдростъ¹³, мѣдростъ¹; σύμπτωμα съложанъ¹, ложанъ¹;

– суфиксални: ἀγνεία чнстостъ¹, чнстота¹; ἀδικία неправѣда¹, неправѣдніе¹; ἄδικος неправѣднвъ³, неправѣдънъ²; ἄληπτος недостнжнмъ¹, недостнжнъ¹; ἀμίαντος нескврньнъ¹, нескврньавъ¹; σχέσις любь², любьство¹;

г) лексикални синоними (за смисловите транспозити): καιρός врѣма⁵, годъ⁴; κάλλος, τό доброга², краса¹; λύω раздрѣшитъ¹, расходитъ¹, расыпатъ¹; οἰκονομία чловѣкостроитво¹, съмотръство¹, стронтельство¹; φόβος бояжьнъ⁴, страхъ¹;

д) различни комбинации от горепосочените: ἀκατάληπτος неврѣдомъ², недовѣдомъ³, недостнгомъ¹, недостнжнмъ¹, непостнжнмъ², недопостнжнмъ¹, недоказуемѣнъ¹, ненсѣднмъ¹; ἄκτιστος незѣданъ⁸, нетворенъ⁴, несъзѣданъ³, нестворенъ¹; θέλημα хотѣнне¹³, похотъ¹, похотѣнне³, вола¹; κτίζω творитъ³, сътворитъ⁹, зѣдатъ¹, съзѣдатъ⁴; λόγος слово¹⁰⁷, оученне¹, мыслъ⁴, помыслъ²; παρθενία дѣвѣство², дѣвнчьство¹, чнстота⁵, чнстостъ², неженъство¹;

При *семантичното транспониране* често се срещат *недодиференциран* и *свърхдиференциран* превод.

ху славянските съответствия на πάθος. В него тя отбелязва, че характерният превод у Йоан Екзарх на πάθος с врѣдъ навежда на мисълта за евентуално влияние върху него на античното учение за силните емоции като душевен недѣг. В подкрепа на това си твърдение изследователката привежда факта, че старобългарският преводач предава всяко духовно състояние на слабост или понижаване с врѣдъ. Л. Садник изтъква, че в старобългарския език е налице механично възприемане на полисемията на гръцкия термин от общоупотребимата дума врѣдъ, чието изконно значение в езика е 'телесен ущърб, физическо страдание'. Заетият под влияние на платонизма регистър от значения на πάθος не е бил изначално свойствен за славянската дума. Той се транспонира директно от подложката в езика приемник (Садник 1962: 242–249). Резултат от семантична транспозиция е и един от най-важните термини в теологията, онаследен от античната философия – слово. Общоупотребимата славянска дума заема целия набор от значения на гр. λόγος. Тук можем да споменем и още много думи от специалната лексика в ЙоЕБ: благо, блажьнъ, братъ, вещь, вйна, власть, даръ, дрѣво, доухъ, доуша, жнтне, законъ, любь, мнръ, мѣсто, небо, нравъ, пазть, снаа, сръдъце, танна, тѣло, оумъ, чнсло, чловѣкъ, чюдѳ, чѣсть и т. н.

За *недодиференциран превод* се касае, когато многозначна старобългарска дума предава в отделните си значения и смислови нюанси различни гръцки думи, включвайки в себе си семантичния обем на всяка една от тях (Верещачин 1972: 380), например¹²:

образъ 1. *онтол.* / *гносеол.* Образ – пълно сходство между две същини, явления и пр., = гр. εἰκόων, τύπος, ἀντίτυπον, ἐκτύπωμα; 2. *онтол.* Модус, начин – свойство само на някои състояния на същността, преходно състояние на субстанцията, = гр. τρόπος; ~ съществуъ 63а; ~ бытъю 91а; 3. *онтол.* Форма, външен вид, = гр. μορφή, σχήμα: преобразоують сѧ нмъже хотѧть въразъмь 117а; 4. *култ.-рит.* Изображение, икона, = гр. εἰκόων, στήλη: образъ нхъ (ѣтынхъ, бел. Т. И.) въставнмъ 277а

доухъ 1. *антропол.* Най-разумната част на душата, разпростряна по цялото тяло, безплътното и безсмъртно активно начало на човешката природа, сътворена по Божий образ и подобие, = гр. πνεύμα: по подобью нашего дѣха 44а; 2. *естеств.* Дихание, дѣх, = гр. πνοή: не доуха безъ оупостаѧ разоумъвѧемъ 44а

Недодиференциран превод се наблюдава и в случаите когато на славянска почва се губи тънката нюансировка на вътрешната мотивация на гръцката дума. Например в 170а съществителното ἔννοια, отнесено към Бога, има вътрешна семантика 'всеобхватната Божия мисъл'. Тук представката ἐν- изразява идеята за всеобятността на Божието знание. В качеството си на безотносителен гносис, независещ от пространство-времето, Божието всеведение съдържа в себе си като вечно съществуваща реалност в неизменно настоящо измерение всички минали и бъдещи събития. Ако узнаването за сътворените разумни същества е акт на партикулативна различаваща способност (διά-νοια), то Божието всезнание е съдържаемо в себе си всичко като Негово неотменно обладание. То е и съществуване на всичко в Божието съзнание нсконн като идеална действителност, външно изявена в даден момент като относително самостояйна сътворена реалност. В старобългарски тази дълбока семантика не е разкрита.

При *сврѣхдиференцирания превод* се наблюдава обратното съотношение. Една гръцка дума включва в семантичния си обем две или повече старобългарски думи. Класически пример за сврѣхдиференциран превод в областта на терминологията представлява разлагането на семантичната структура на гр. λόγος, обозначаващ едновременно мисълта с нейния речеви изказ и думата с нейното значение, на две семема в старобългарски – слово и мисъл, помисъл.

Дотук разгледах обусловените от вътреезикови предпоставки (синонимия, дублетност, граматическа и семантична асиметрия) диспропорции в транслационните множества при съхраняване тъждеството на информация.

¹² В речниковата статия първо с оглед на семантичното развитие на думата от общоупотребима към специализирана се привежда значението ѝ в обиходната реч, ако е засвидетелствано в паметника. Думите се обясняват по принципите на двуезичните и тълковните речници: с един еквивалент от съвременния български език или с два и повече синонима, а където е необходимо с кратко тълкувание на значението. На второ място в качеството му на производно се привежда терминологичното значение. Най-напред се указва терминологичната подсистема, към която принадлежи терминът, а след това се дава терминологичният еквивалент в съвременната богословска терминология на български език, дефиницията и, ако е нужно, обяснение смисъла на понятието. На края се посочва илюстративен пример от текста на ЙоЕБ с точна сигнатура по изданието на Л. Садник (лист и страница).

Понякога обаче в езика на превода се извършва един или друг вид трансформиране на тази информация. Както бе отбелязано вече, то може да настъпи на кой да е от етапите на номинацията и да засегне *всяка една* от структурите на езиковия знак: *понятийната* – с промяна на номинационните признаци; *ономазиологичната* – с преобразуване на категориалната принадлежност на названието (от предметност в признаковост или процесуалност; от процесуалност в признаковост или предметност, от признаковост в предметност или процесуалност); *формално-граматическата* – например при предаване на дума със словосъчетание и обратно; *лексико-семантичната*. Тъкмо върху различните видове трансформации, които търпят отделните членове на транслационното множество, се основава и възможността за още повече и по-разнообразни връзки между превеждащи и превеждани езикови знаци в него.

След точните еквиваленти (заемки, морфосемантични калки и смислови транспозити) на второ място идват частичните съответствия, характеризиращи се по правило с ниска честотност. При разглежданите по-долу лексико-семантични отношения между оригинален и преводен текст се наблюдава непълно съответствие на превеждания и превеждащия езиков знак, при което денотатите от подложката и рецептива се различават било по мотивите на означение (при едноредова замяна), било по екстензионала на означеното понятие (при генерализация и конкретизация), било по номинативната си функция (при трансформация от първична (пряка) към вторична (непряка) номинация и обратно).

Първият тип лексико-граматично отношение между превеждащ и превеждан езиков знак с промяна на информацията е едноредовата замяна или отношението на съподчиненост между превежданата и превеждащата единица спрямо друго, по-общо понятие¹³. Илюстрация на такова отношение е 189а (φωβύστω слούχῳ, ск. Т. И.) ραζοῦμῆνῆς (γλῶσσῳ, ск. Т. И.) τῆν ὄψιν καὶ τὴν ἄνοιαν 189а, където гръцкият термин ὄψιν, букв. 'острота', прен. 'височина (за звук)', е предаден с τῆν ὄψιν. Налице е вътрешна мотивация по различен диференциален признак от дефиницията на понятието.

Друг тип лексико-граматично отношение между превеждащ и превеждан езиков знак с промяна на информацията е *генерализацията* (превод на по-тясно с по-широко понятие). Вж. 34б нῆς ἄνω καὶ ἄνω, τὸ καὶ ἄνω ἐμὸν ἄνω καὶ ἄνω καὶ ἄνω καὶ ἄνω, където гръцките термини ἄπειρος и ἄπειρία 'недостижим по емпиричен път', респ. 'неопитност' имат по-тясно и конкретизирано значение от старобългарските думи недодѣломъ и недодѣлнѣ, които означават изобщо 'непознаваем', 'непознаваемост' както по емпиричен, така и по умозрителен път. В рецептивния текст тънката нюансировка в оригинала между ἄπειρος 'сетивно непознаваем' и ἀκατάληπτος 'умозрително недостижим' не е предадена.

Друг пример за генерализация предлага преводът на термините от семантичното гнездо πλάσσω, πλαστουργέω 'вая, извайвам'; πλάσις, πλάσμα,

¹³ Лексико-семантичното отношение едноредова замяна между превеждан и превеждащ езиков знак се провокира в случаите, когато взаимодействащите си чрез двата текста езикови системи се различават една от друга по установените в тях господстващи образци и асоциации между предметите и явленията.

πλαστούργημα 'ваяние'; πλάστης, πλαστουργός 'ваятел'. Тези термини се употребяват изключително за сътворението на човека, когото Бог изваял от пръст. В ЙоЕБ те редовно се предават, както следва: πλάσσω сътворити (174б, 212б), съзЪДАТИ (204б, 257б); πλαστουργέω сътворити (22а, 163а, 331а), съзЪДАТИ (286а); πλάσις сътворение (113б, 217а), зЪДАНИЕ (217а); πλάσμα тварь (224б), зЪДАНИЕ (63б); πλαστούργημα зЪДАНИЕ (335а); πλάστης творець (286а); πλαστουργός творець (173б): 335а та бо ѳста (Адам и Ева, ск. Т. И.) дѣвѣствѣнаѧ, а не женѣствѣнаѧ зЪДАНИЕ¹⁴.

Старобългарските термини сътворити, съзЪДАТИ, сътворение, зЪДАНИЕ, тварь и творець, които означават изобщо 'творя', 'творение' и 'творец', имат по-широк екстенционал от гръцките и се съотнасят с тях като по-общо към по-тясно понятие.

Пример за същото отношение ни предлага контекст 281а: Σε βο ... съвѣдѣтельствоуєть божѣствѣноє писание, гр. τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον. Тук терминът Εὐαγγέλιον се предава на старобългарски с по-общото писание 'сборно название на целия свод библейски книги на Стария и Новия Завет'.

Следващият тип лексико-семантично отношение между превеждан и превеждащ езиков знак с промяна на изходната информация е *конкретизацията* – преводът на по-широко понятие с по-тясно. Типичен случай на конкретизация представлява преводът на един от най-важните онтологични термини ὑπόστασις 'субстанция' посредством подвидовия му – съставъ 'сложна субстанция' = гр. σύστασις.

Пример за конкретизация предлага и контекст 27а, в който гръцкият термин γένεσις 'битие, възникване' е предаден на старобългарски с подвидовия рождество 'раждане като един от начините за възникване'. Този превод обаче би могъл да се обясни и с грешка поради паронимия в гръцки или с различие в текстовата традиция на оригинала.

Същото лексико-семантично отношение се илюстрира и в 93б бесплътнаѧ бжствѣ дѣтельство, където бесплътенъ превежда гр. ἄϋλος, съответстващо точно на старобългарското безвеществовънъ (срв. 104а, 105а, б, 172а). Гръцкият термин ἄϋλος 'нематериален, невеществен, който не е изграден от материя' и старобългарският му превод бесплътенъ 'безплътен, който не е изграден от органична материя' се съотнасят като родово и видово понятие.

При метафоризацията семантичната връзка е между основното значение на превеждания езиков знак и някое от производните значения на превеждащата единица, и обратно. Този тип синонимни преводи са резултат от способността на думите да се употребяват преносно и да развиват нови значения. Ето пример за метафоризиран превод на термините от цяло едно гнездо:

УНСТНТЕЛЪ (5), грц. ἱερεὺς (274абтер): унстнтель бѣ вышѣнаѧго 274а

УНСТОСТЬ (4), грц. παρθενία (334б, 336аб), ἀγνεία (333б): унстость агн(с)кое жнтѣе ѳже бесплътнаѧго всего естѣства свнство 334а

УНСТОТА (10), грц. παρθενία (330б, 331а, 332с15-16, 333а, 334б), ἀγνεία (332с7), κάθαρσις (314б), καθάρωτης (272б): унстота плътнаѧ 332с16

¹⁴ С подчертаване маркирам транслационните варианти, илюстриращи разглеждания тип семантично отношение спрямо превежданата единица.

ΥΝΣΤΉ (23), гр. καθαρός (164а, 177б, 244а, 266а, 272б, 274б, 293а, 309б), ἱερός (37а, 166с11, 254а, 280а, 350а, 353а), ἁγνός (229б, 230а, 286а), σεμνός (283а), ἄτρεπτος (31а): ΥΝΣТОІЕ ЕВАНГЕЛІЕ 37а; ΥΝСТЫН ЕВАНГЕЛНСТЪ 280а.

Срв. и:

ἄτρεπτος – без изврата (56а); нензвратънъ (19а, 26а, 27, 48а, 58б, 354б); υнстъ (31а).

Илюстрация на обратното отношение – демегафоризация, представлява контекст образн съутъ божествѣномуу естѣству: беспечальное и безвѣрѣтьное и БЕЗЛОБЬНОЕ... 233а, гр. ἀκέραιος 'несмесен, чист, неповреден, незасегнат' (Илиева 2006: 149–155).

В изследванията си върху богословската терминология в кирилometодиевите преводи Е. Верешчагин говори за още един терминотворчески прием, наречен от него *ментализация* (осмисляне). Той определя този похват като преход от понятийното към по-високото конотативно равнище, при който се превежда не изходната дума термин, а някой елемент от нейния смислов обем. Ако транспозицията, калкирането и заимстването са терминопревеждащи техники, чрез ментализацията се постига изкуството в превода. Всеки един ментализиран превод е индивидуален и затова трябва да се разглежда отделно (Верешчагин 1962: 111–112).

При анализа на терминологичната лексика в ЙоЕБ аз открих забележителни случаи на осмисляне от страна на старобългарския преводач, сравними с разгледаните у Е. М. Верешчагин, което говори за жива Кирилometодиевска традиция в тази насока.

Интересен пример за ментализиран превод ни предлага контекст 37а, където се казва: Се естъ вѣрнаѧ жнзнь да вѣрѣютьъ тебѣ еднного истоваго бѧ. Тук срещу гръцкото γιγνώσκω не стои рутинният му превод чрез вѣдѣти или знати, а най-неочаквано се появява вѣрѣвати – редовно съответствие на πιστεύω. Това okazjiонално преводаческо решение не е произволно, а продиктувано от дълбоко вникване в общия смисъл на пасажа. Отдалечаването от гръцкия оригинал в този, както и в много други случаи, е само външно, формално, тъй като чрез него се постига много по-голямо вътрешно смислово съответствие. Защото с термина вѣра се разкрива далеч по-точно характерът на богопознанието, отколкото посредством индиферентното вѣдѣти (Илиева 2001: 578–588).

При пословния превод в ЙоЕБ, освен точни ономаσιологични транспозити, са засвидетелствани и преводачески решения, които са друга част на речта в сравнение със съответната дума в гръцкия оригинал. Те биват взаимозаменими граматични еквиваленти (например прилагателно срещу съществително) и нееквивалентни граматични съответствия (например наречие срещу съществително):

а) *причастие* → *прилагателно*: ἀρχόμενος повннънъ¹; οὐ γεννώμενος неродънъ¹; δημιουργήσας народотворънънъ¹; ἐμψυχόμενος доушнънъ²; ἐνδεχόμενος прннмънъ²; νοούμενος разоумънъ¹; ὀρισμένος οуставънъ¹;

б) *прилагателно* → *причастие*: ἐνεργητικός дѣнствѣнънъ¹; ἐνεργός дѣнствѣнъ², дѣтѣльствънъ¹, дѣнствѣнънъ¹; ἐποπτικός видънъ¹; θελητικός хотънъ²; περιεκτικός обѣдържанъ¹; πολυσχιδής расхѣдънъ¹; συνεκτικός съдържанъ²; λογικός словесънъ¹⁵, словънъ², мыслънъ³, мыслънъ³; δημιουργός творъць¹⁹, творитель⁹, народо-

творѣць², народосътворѣць¹, народотворителъ¹, сътворѣньин¹; μοχθηρός подвнзаниъ¹;

в) *прилагателно/причастие в м. или ж. р.* → *съществително, назоваващо лице*: αἴτιος внновънъ⁶, внньнъ¹, внньннкъ¹; θεοφόρος богноснвъ¹, богносынъ¹, богносынъ¹; πόρνος блѣдъннкъ¹; χριστός помазанинкъ¹; ἄρχων владѣка²; ὁ κτίσας творѣць³; ὁ πεποιηκώς творѣць¹;

г) *съществително име, назоваващо лице* → *прилагателно/причастие в м. или ж. р.*: ἀσκήτης посташъ сѧ¹; προγνώστης проедънъ¹;

д) *прилагателно в ср. р. ед. или мн. ч.* → *отвлечено име*: τὸ ἀγαθόν благодѣяннѣ¹, благость²; τὸ ἀθάνατον вечьмрътнѣ¹; τὸ αἶδιον присносъщѣство¹; τὸ αἴτιον внньство¹, вннованнѣ¹; τὸ ἀνύπαρκτον небытнѣ¹; τὸ ἀπερίγραπτον неописаннѣ¹; τὸ ἄρρεν мжъство¹; τὸ αὐτόματον самобытнѣ⁵; τὸ ἄφθαρτον вечьлѣннѣ¹; τὸ γεννητόν рожденнѣ¹; τὸ δεκτικόν приматнѣ¹; τὰ δηλωτικά явлѣннѣ¹; τὸ θεῖον божъство¹⁵; τὸ θῆλυ женъство³; τὸ κτιστόν зъданнѣ¹; τὸ ξηρόν сухота²; τὸ ὁμοούσιον къднносъщѣство¹; τὸ τέλειον свъръшеннѣ²; τὸ τερπνόν краса¹; τὸ ὑγρόν мокрота²; τὸ χαρακτηριστικόν оузъзъ¹; τὸ ψυχρόν студѣнъ²;

е) *причастие в ср. р. ед. или мн. ч.* → *отвлечено име*: τὰ ὄντα същѣство³; τὸ μὴ ὄν, τὰ μὴ ὄντα несъщѣство¹, небытнѣ¹¹; τὸ συμπαρομαρτοῦν свъдѣтельство¹; τὸ σωφρονοῦν цѣломъдрѣство¹; τὸ ὑπερέχον болѣство¹;

ж) *отвлечено име* → *прилагателно/причастие в ср. р. ед. / мн. ч.*: εἶδος вндъ⁷, внднмоѣ²; κτίσμα зъданнѣ⁵, тварь⁴, творѣннѣ¹, зъданноѣ¹; μυστήριον танна¹, таньбнѣ³, танноѣ¹;

По-рядко на отвлечено име в гръцки може да отговаря прилагателно в м. р.: αἰτία внна¹², внньннкъ¹, внньнъ²; αὐτοζωή саможнтъ¹, саможнѣ¹; δύναμις снал, мощъ¹, снлънъ¹.

з) *отвлечено име в G / D sg* → *прилагателно*: τῆς ἀληθείας нстнньнъ¹, нстовъ¹; ἀναστάσεως въстанънъ¹; τῆς ἀνομίας беззаконънъ²; τῆς προνοίας промыслънъ³; τοῦ σώματος пльтънъ⁵; τῆς ὑπάρξεως сущѣствъннъ¹; τῆς φθορᾶς тълѣнънъ¹; φύσεως кестъствънъ⁶; τῆς ψυχῆς доушънъ², доушевънъ²; πίστει въроуанъ¹; σώματι пльтънъ¹;

и) *местоимение* → *име* (съществително, прилагателно, числително): ὁ αὐτός тъждѣ¹⁹, къдннъ¹, къдннъ н тъждѣ¹, нстовънъ¹;

к) *числително име* → *прилагателно име*: εἷς, ἑνός къдннъ⁸⁷, ннокънъ¹;

л) *наречие* → *прилагателно/причастие*: ἀδιαστάτως неотжпнмъ¹; ἀρρεούστως ненстоуънъ¹; ἀχωρίστως неотълѣуенъ¹, неотълѣуенъ¹; κεχωρισμένως отълѣуенъ¹; λογικῶς мыслнѣ¹;

м) *прилагателно име* → *предложен израз*: ἀγέννητος нерожденъ², неродънъ², безъ рожъства¹; ἄοριστος нн оуставънъ¹, безъ оуставъ², не въ оуставъ¹; ἀπεριόριστος не въ оуставъ¹; ἐνυπόστατος оупостасънъ⁶, въоупостасънъ², въ оупостаснъ¹; τὸ συμφέρον на стронъ¹;

н) *предложен израз* → *прилагателно име*: ἐν οὐρανῷ небескъ¹; καθ' ὑπόστασιν оупостасънъ¹, по оупостаснъ сынъ¹; κατὰ φύσιν кестъствънъ²; παρὰ τὴν φύσιν уфъсѣствъннъ¹ (разночет. преѣствъннъ);

ο) *наречие* → *предложен израз*: ἀδιαστάτως безъ расхода¹, безъ отъстѣпа¹; ἀκαταλήπτως безъ постнѣ¹; ἀσυνδυάστως бе свъзъкоупа¹; δικαίως въ правдѣ³;

καταφατικῶς ω βοуѣ¹; παρaνόμωс урeсѣ законѣ¹; τελείωс до коньца¹;

п) *субстантивирана част на речта* → *съществително име*:

– субстантивиран инфинитив → отглаголно съществително: τὸ ἀγιασθῆναι осващениe¹, свашчениe¹; τὸ ἀμαρτάνειν сьгрѣшениe¹; τὸ ἀνακαινίζειν поновлениe¹; τὸ γενέσθαι бытнe¹; τὸ γεννᾶν ραжданиe¹; τὸ εἶναι бытнe²⁴, само-бытнe¹; τὸ μὴ εἶναι небытнe¹; τὸ κτίζειν зьданиe¹; τὸ μετέχειν прнѣтнe¹; τὸ υἱοθετεῖν сынотворениe¹;

– субстантивирано наречие → съществително: τὸ ἀεὶ прнснобытнe¹; ὅ ὄντωс нстовын²;

– субстантивиран предложен израз → съществително: τὸ κατὰ φύσιν ѣстество¹; τὸ παρὰ φύσιν οуκромые ѣстествоу¹, урѣсѣѣстествонe¹, срв. τὸ ὑπὲρ φύσιν – выше ѣстества³; надъ ѣстествонынмь¹.

Направеният анализ показва, че в основата на позиционно обусловената синонимия, наблюдавана в паметника, стоят различните лексико-семантични съотнасяния между превежданите и превеждащите единици. Касае се за контекстуални синонимни преводи, характеризиращи се по правило с ниска честотност.

Както казах по-горе, като особен случай на съхраняване на количествените параметри на подложката в текста на рецептива трябва да се разглежда и поморфемният превод, доколкото при него, макар основна транслационна единица да е морфемата, все пак крайният резултат при превеждането е отново една дума в качеството ѝ на отделна терминологична единица, възприемана като семантично единство.

Наблюденията върху поморфемния превод на богословската терминология в ЙоЕБ показват, че той съвсем не винаги е свидетелство за невъзможността да се намери старобългарско съответствие на калкираната гръцка дума. Калки превеждат и други гръцки думи, а калкираната дума има и други съответствия освен калката. Например старобългарските лексеми благодѣѣннe и благодѣѣнство са калки на гръцката дума εὐεργεσία. Същевременно обаче благодѣѣннe превежда и τὸ ἀγαθόν, а благодѣѣнство – ἀρετή. Зьдaтн, зьдaннe, знждaнтeль са калки на κτίζω, κτίσις, κτίσμα и κτίστης но се явяват съответствия и на други гръцки думи: διαπλάσσω, πλάσις, πλάσμα, πλαστούργημα, ποιητής. От своя страна калкираните термини κτίζω, κτίσμα κτίσις и κτίστης се превеждат и посредством други старобългарски думи: (сѣ)творитн, творениe, тварь, творьць и т. н. (вж. речника). Терминът съставъ калкира гръцката лексема σύστασις, но превежда също и ὑπόστασις и κατασκευή (1696). Тези и други подобни примери показват, че една част от калките не са правени в процеса на този превод, а са част от лексикалното богатство на езика, готов речников запас.

Относно принципа на *смысловия превод* Е. Верещчагин установява закономерността *попълване на словосъчетанието*. Тя се състои в това, че ключовите и зависимите думи в словосъчетанията се превеждат различно: влиянието на изходния текст е решаващо при превода на ключовите думи, а зависимите думи се превеждат по общи семи само в областта на несъвпадение на културите. При съвпадение между християнската и славянската култура зависимите думи се превеждат по принципа на допълнителността на славянските съчетания на езиковите единици (Верещчагин 1971: 72 и сл.). Тази закономерност в ЙоЕБ се на-

блюдава при превода на словосъчетанията: *разумъ датн γνῶναι ἀποκαλύπτω* (17а); *(не)оуготованна (готова) вещь (про)υποκειμένη ὕλη* (119а, 2006, 576); *дѣхъ стын пневма Κυρίου*; *законъ творнтн τηρέω νόμον* (3296); *цркѣн творнтн ἐγείρω ναόν* (296а); *грѣхъ творнтн πολιτευομαι ἁμαρτίαν* (2476); *молтѣж прнноснтн προσευχήν προσάγειν* (337а).

И в случаите на смислов превод, както при поморфемния, когато е предпочетен нееднороден спрямо гръцката изходна форма начин на превеждане, преводаческото решение е в полза на модел, който вече е утвърден в езика приемник. Тук се разкрива една от особеностите на старобългарската лексикална норма – нейната възпроизводимост в текстове с различна жанрова природа поради високия ѝ книжовен престиж и ясните структурни признаци на разпознаваемост на моделите.

След дотук разгледаните случаи на пословен превод следват тези с нарушаване на количествената симетрия между двата текста, при които срещу гръцко словосъчетание стои една дума в старобългарски или обратно¹⁵:

а) *тавтологични двойки* – на единични думи в гръцки отговарят тавтологични словосъчетания от два съчинено свързани лексикални синонима в старобългарски (т. нар. двоен превод)¹⁶:

тѣхъ намѣстѣннцн соуть н прннмѣннцн пастоури н оучнтелн 24б, *където гр. διάδοχος е преведен в старобългарски посредством намѣстѣннцн и прннмѣннцн,*

наше авленье н вндѣннѣ лнцѣмъ бываеть 96а, *където срещу гр. ἐμφανεί стоят двата славянски синонима авленье и вндѣннѣ.*

б) *превеждане на една дума (предимно глагол) чрез допълнително словосъчетание*: *διατίθεμαι завѣты датн* (255а); *θύω трѣбѣу положнтн* (3016); *οἰκειόμαι свое творнтн* (246а); *παθητός страстьнъ* (220а); *врѣдъ прѣмлаан* (31а); *ἀπαθής прннмѣннкъ врѣда* (56а с отрицание); *μύστης тиннѣ вндѣць* (175а);

в) *превеждане на глагол посредством словосъчетание от възгн със сказуемо определение и обратно*: *μετανοέω покаятн са* (318а), *покаѣннѣ бытн* (319а); *ὁμοίω подобьнъ бытн* (62б, 160б), *подобнтн са* (174б, 180а, 261а, 263б), *подобаватн са* (78а, 179б, 319а); *послоушьствоватн μάρτυς* (sc. εἶναι) (21б);

г) *превеждане на една дума с обстоятелствено словосъчетание и обратно*: *ἀνασταυρόω паки распроннатн* (239б); *ἀσφαλίζω без блазна съказатн* (342б); *ἀφθαρτίζω бес тѣлѣ сътворнтн* (261б и 353а); *προεπινοέω прѣжде помысантн* (57б); *ἀνωφερής горѣ възноснмъ* (130б); *δυσκίνητος бѣднѣ шьствован* (111б); *εὐδιάλυτος въ скорѣ са расыпаа* (40б); *ὡσαύτως ἔχων ѣдннакын* (56а);

¹⁵ Тук не разглеждам случаите на количествени нарушения при сложните думи. Те ще бъдат разгледани на друго място.

¹⁶ Същия преводачески прием наблюдава в Шестоднев и Е. Блахова. Тя стига до извода, че в повечето случаи единият от синонимите е неологизъм, който вероятно преводачът е счел за нужно да обясни (Блахова 1959: 141–167). На „двойните преводи“ обръща внимание и Е. Ханзак. Нещо повече, той ги определя като най-ярката особеност на произведенията на Йоан Екзарх. Според него „двойните преводи“ не са синоними или варианти, а „стилни дублети, от които всеки в своя стил означава същото, което означава неговият съответник в другия стил“ (Ханзак 1987: 79–127). Вж. още Вайер 1964: 159.

д) *превеждане на една дума с определително словосъчетание и обратно*: ἀρετή ДОБРОТА (177а, 182а, 208а...), ДОБРО ИЗВОЛЕНИЕ (174б, 182б...), БЛАГОВОЛСТВО (235б, 335а), БЛАГОВОЛЕНИЕ (237а, 325а), ИЗБОРЪ (219б, 232а), ИЗБОРЪ ДОБРЫН (174б, 232а), БЛАГОДАТЬ (237б), БЛАГОДЪЯНИЕ (215б), ДОБРО (140б), ДОБРОВОЛСТВО (316а); δυσωδία ЗЛА ВОНА (190а); ἐπωνυμία ПОДОБНО НМА (147а); πορνεία СКВЪРНО ДЪЛО (210а), βλάβη (336б); αὐξητική δύναμις РАСТЕНИЕ (181а);

ж) *свободен контекстуален превод на една дума посредством словосъчетание*: ἐκουσίως ПО СВОЕН ВОЛН (314б); μερικός ВЪ ЧАСТН СВОА (100б); τὰ πάντα ВСЕ СЛІЕ (49б); σύμμορφος ПОДОБНЫН ОБРАЗЪМЪ (297б).

Както се вижда от примерите, повечето съчетания превеждат префигурани форми и отразяват в различна степен точно елементите им (поморфеман превод с нарушаване количествените параметри на подложката).

В ЙоЕБ има немало случаи, в които даден гръцки термин на различни места се превежда от една дума или от съчетание от две думи. Например ἀποκαλύπτω в старобългарски се предава с явлѣти (15б, 112а, 246б) и с разоумъ датн (15б, 16а, 17а); срещу гръцкото ἐκουσίως на едно място стои по своен волн (314б), а на друго самохотъю (116б, 198а bis); παθητός отговаря ту на страстенъ (220а), ту на врѣдъ прїемлан (31а); на πορνεία съответстват сквѣрно дѣло (210а) и блѣдъ (336б) и т. н. Паралелното съществуване в текста на отделна дума и съчетание като превод на един и същ гръцки термин е свидетелство за тяхната взаимозаменяемост в определени позиции, като цели обогатяването на речниковия запас на превода или е контекстово обусловено.

От направения анализ се налага изводът за качеството на превода. Йоан Екзарх застава пред нас като отличен филолог, перфектно владеещ езика, от който и на който превежда, познаващ в тънкости книжовната традиция, а също и терминологизуваната материя. Отдалечаването от гръцкия оригинал в повечето случаи е само външно, формално, тъй като чрез него се постига много по-голямо вътрешно смислово съответствие.

Използвани съкращения

<i>антропол.</i>	антропология	<i>онтол.</i>	онтология
<i>гносеол.</i>	гносеология	<i>D</i>	Dativus
<i>гр.</i>	гръцки	<i>G</i>	Genitivus
<i>естеств.</i>	естествознание	<i>pl</i>	pluralis
<i>култ.-риту.</i>	култово-ритуален	<i>sg</i>	singularis

Библиография

- Блахова 1959: E. Bláhová. K překladu řeckých nominálních konstrukcí v Šestodnevu Ioanna Exarchy – *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury*, 1959, № 3, 141–167.
- Вайер 1964: E. Weier. Studien zur philosophischen Terminologie des Kirchenslavischen. – In: *Die Welt der Slaven*. Vol. 59, 1964, 147–175.
- Верещачгин 1962: Е. М. В е р е щ а г и н. У истоков славянской философской терминологии – ментализация как прием терминотворчества – *Вопросы языкознания*, 1962, № 6, 111–112.
- Верещачгин 1971: Е. М. В е р е щ а г и н. Из истории возникновения первого литературного языка славян. I. Переводческая техника Кирилла и Мефодия. Москва, 1971, 255 с.
- Верещачгин 1972: E. M. Verescagin. Kyrills und Methods Übersetzungstechnik: drei Typen der Entsprechung zwischen griechischen und slavischen Worten. – In: *Zeitschrift für slavische Philologie*. Bd. 36. 1972, 373–385.
- Вондрак 1896: V. Vondrák. *O mluvě Jana exarcha bulharské. Příspěvek k dejinám církevní slovanštiny*. Praha, 1896, 102 p.
- Иванова-Мирчева 1977: Д. И в а н о в а - М и р ч е в а. К вопросу о характеристике болгарских переводческих школ IX–X до XIV в. – *Palaeobulgarica*, 1977 (I), № 1, 37–48.
- Илиева 2001: Т. И л и е в а. Ментализацията (осмислянето) при терминообразуването в Йоан-Екзарховия превод на Богословието. – В: *В памет на Петър Динев: Традиция, приемственост, новаторство*. София, 2001, 578–588.
- Илиева 2006: Т. И л и е в а. Метафората като словообразователен способ в старобългарския език (върху материал от Йоан-Екзарховия превод на Богословието). – In: *Slavia*. Vol. 75. 2006, 149–155.
- Леграйд 1965: A. Légraid. Der rhetorische Stil im Šestodnev des Exarchen Johannes (= *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes*. Vol. 4). Wiesbaden, 1965, 10 + 90 p.
- Садник 1962: L. Sadnik. Zur Wiedergabe von πάθος und ihm verwandter Wörter in den ältesten slavischen Denkmälern. – In: *Zeitschrift für slavische Philologie*. Vol. 30. 1962, 242–249.
- Садник 1967–1983: L. Sadnik. Des Johannes von Damaskus „Ἐκθησις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως“ in der Übersetzung des Exarchen Johannes, herausgegeben von Linda Sadnik. B. 1, 2, 3 (= *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes*, Vol. 5) Wiesbaden – Freiburg, 1967–1983, 322 + 412 + 302 p.
- Трост 1973: K. Trost. Die übersetzungstheoretischen Konzeptionen des Cyrillisch-Mazedonischen Blattes und des Prologs zum Bogoslovie des Exarchen Joann. – In: *Slavistische Studien zum VII Internationalen Slavistenkongress in Warschau 1973*. München, 1973, 497–525.
- Фрайданк 1975: D. Freydank. Die Himmelfahrtshomilie „Veselite se nebesa“ des Exarchen Johannes und ihre griechische Vorlagen. – In: *Zeitschrift für Slawistik*. Vol. 20. 1975, 7, 382–390.
- Ханзак 1987: E. Hansack. Zur Technik der Doppelübersetzung. – In: *Anzeiger für slavische Philologie*. Vol. 18. 1987, 79–127.
- Ханзак 1979: E. Hansack. Zum Übersetzungsstil des Exarchen Johannes. – In: *Die Welt der Slaven*. Vol. 24, 1979, 121–171.

e-mail: ilieva_tatyana@abv.bg